

ТЕАТРАЛНИ ПРАКТИКИ И ИГРОВИ МОДЕЛИ ПРИ РАБОТА С ДЕЦА И МЛАДЕЖИ В МУЛТИКУЛТУРНИ ОБЩНОСТИ

ЕЛЕНА ПАНАЙОТОВА¹

THEATRICAL PRACTICES AND PLAY MODELS FOR WORKING WITH CHILDREN AND YOUTH IN MULTICULTURAL COMMUNITIES

ELENA PANAYOTOVA²

Резюме: Представяне опитът, методологията и постигнатите резултати на програмата „Артисти за деца и младежи“ съществувала в продължение на четиринадесет години от 2003 г. до 2017 г. и включваща мултикултурни екипи от 300 млади артисти от Европа, и 5000 деца и младежи от България, Кения и Танзания. Един иновационен модел за работа с деца и младежи в социално неравностойно положение чрез средствата на изпълнителското изкуство, който набляга върху ценностите в изкуството и театралните подходи като мост за общуване, интеграция и стимулиране междуличностна и междуетническа толерантност.

Представената методология комбинира пет творчески ателиета: танц, музика, куклен театър, театър на маските по систе-

¹ **Елена Панайотова** е докторант на самостоятелна подготовка в департамент „Театър“ на Нов български университет с научни ръководители: доц. д-р Ясен Захариев и проф. Камелия Николова, д.н. (e-mail: yasska@nbu.bg)

² **Elena Panayotova** is a Ph.D. student at DS Theatre at New Bulgarian University with Research Supervisors Prof. Kamelia Nickolova, D.Sc. and Assoc. Prof. Iassen Zahariev, Ph.D. (e-mail: yasska@nbu.bg)

мата на френския педагог Льокок и визуални изкуства; и две тренингови ателиета по бойни изкуства и йога. В съдържателната си част програмата предлага оживяване на устни традиции, завръщане към забравеното умение на разказване на истории, борави и класифицира приказки от различни култури, провокира и развива въображението. Представеният опит добавя ценна информация към потенциала, който носи изкуството на театъра за индиректно обучение и интегриране на емоционалния опит на личността.

Ключови думи: приложен театър, образование, иновация, изкуство, интердисциплинарност, изпълнителско изкуство.

Abstract: The article presents the experience, methodology and results achieved by the „Artists for Children and Youth” program, existing for fourteen years between 2003 and 2017, comprising multicultural teams of 300 young artists from Europe, and 5000 children and youth from Bulgaria, Kenya and Tanzania. One innovative model for working with underprivileged children and youth through the means of the performing arts that emphasizes on the values in the arts and theatrical approaches as a bridge for communication, integration and fostering interpersonal and interethnic tolerance.

The presented methodology combines five creative workshops: dance, music, puppet theater, mask theater in the system of the French pedagogue Lecoq, visual arts, and two training workshops in martial arts and yoga. The program content part offers a revival of oral traditions, a return to the forgotten ability of storytelling, handles and classifies tales from different cultures, provokes and develops the imagination. The practical experience presented adds valuable information to the potential that the theatre art brings to indirect learning and integration of the emotional experience of the individual

Keywords: applied theatre, education, innovation, art, interdisciplinary, performing arts.

Въведение

Настоящата статия има за цел да представи опитът, методологията и постигнатите резултати в програмата „*Артисти за деца и младежи*“. Програмата е основана и ръководена от мен в продължение на четиринадесет години, и включва мултикултурни екипи от млади артисти и деца и младежи от рискови групи в България, Кения и Танзания.

Изследователският материал обхваща периодът от 2003 до 2017 и опитът на 300 млади артисти от изпълнителските изкуства при работа с 5000 деца и младежи на възраст от 6 до 18 години от различни социални и културни групи.

Програма „*Артисти за деца и младежи*“ е инициатива на Фондация „*Ден Гри*“ стартирала през 2003 с ежегоден проект *Лятна Театрална Академия за деца в риск* – с. Широка лъка. Проектът въвлеча годишно над 80 деца от домове за сираци в региона и над 30 млади артисти от изпълнителски изкуства. Образователният модел на програмата е оценен от Държавна агенция за закрила на детето, която кани организаторите да го репликират в други домове в страната. От 2014 до 2016 се реализира *Пътуваща академия „Артисти за деца“* чрез три месечни проекти в детски институции в градовете: Гоце Делчев, Хасково, Панагюрище, Брацигово и Пловдив и се обучават 30 социални работници и преподаватели в съответните артистични подходи.

От 2011 моделът на програмата се репликира в Кения с ежегодни проекти с продължителност от три седмици до три месеца и завършващ с театрален детски фестивал.

Партньори на проектите от програмата са Висшето Училище за Изкуства в Утрехт, Холандия и Университетът за изкуства в Багамойо, Танзания.

През 2016 година фондация „Ден Гри“ печели финансиране от ЮНЕСКО за разпространение и достъп на култура сред млади хора с проект, който е сред девет от общо осемстотин кандидатстващи от цял свят. „*Изпълнителски изкуства за младежи – Африка*“ (*Performing Arts for Youth Africa /PAYA/*) събира над 100 артисти от Африка и Европа и 300

деца и младежи в неравностойно положение от Кения и Танзания. Това е и последната проява на програмата.

Моделът на програмата

Програмата „**Артисти за деца и младежи**” представя и популяризира иновационен модел за работа с деца и младежи в неравностойно положение чрез средствата на изпълнителското изкуство, както и създава условия за превръщането му в устойчив модел за работа с рискови групи.

Уникалността на програмата е в това, че набляга върху ценностите в изкуството като мост за общуване и чрез театрални подходи обслужва необходимостта от интеграция и идентичност, както и стимулира междуличностна и между-етническа толерантност.

Основната цел на програмата е с помощта на изразните средства на изпълнителските изкуства да се провокира и освободи присъщият на всяко дете естествен ентузиазъм към изкуство и да се допринесе за личностното развитие, и изграждането на трайни социални умения.

Методологията на програмата комбинира в проектите си пет творчески ателиета: танц, музика, куклен театър, театър на маските (*по системата на френския педагог Льокок*) и визуални изкуства, и две тренингови ателиета: бойни изкуства и йога. В тези ателиета децата се запознава с приказният свят на древни традиции и култури и създават представления.. В годините бяха създадени образователни програми и спектакли по митове, легенди и приказки от Индия, Япония, Китай, Скандинавия, Латинска Америка, Африка, Русия, Тибет и други. Тази практика провокира сред децата натрупване на умения за себеизразяване чрез движение и танц; лекота в разбирането и приемането на различни културни модели; разширяване границите на познание и описване на себе си като личности. Чрез песните, танците, поезията, историите, музиката и бойните изкуства на една култура, детето получава много по-трайно и преживяно познание в тази сфера. Всяко от ателиетата е предназначено за определена възрасто-

ва група и цели да откликне на специфичните нужди на децата. Проектите традиционно завършват с *Детски Приказен Фестивал*, в който се включват още толкова деца и младежи като публика.

Директните резултати за децата участвали в проектите на програмата са: натрупване на умения за концентрация и себеизразяване; придобиване на самочувствие; интегриране в групи; разпознаване на добро и красиво; провокиране на въображение; увеличаване индиректно на шансовете им за навлизане в обществото и успех в живота.

Практика

Проектите на програмата „*Артисти за деца и младежи*” създаваха за времетраенето си защитено пространство на любов и доброта за свободно изразяване. Децата бяха поставяни в ситуации на взаимодействие със съучениците си и артистите, и постоянно изложени на поведенчески модели, чийто лидери са водещите артисти. Целта беше чрез театралните практики и спектаклите, които създаваме заедно, те да се научат на всички позитивни качества, които изкуството трансцендентира, както и да открият своят уникален талант.

Процесът с деца се водеше от обучени артисти, а самите артисти бяха супер-визирани от водещ цялостния творчески процес театрален режисьор и от психолог, които им помагаша да се разрешат ситуации, които са извън тяхната компетенция. Към децата артистите се отнасяха с уважение като към колеги по-млади артисти. Чрез езикът на театъра и играта се осигуряваше сцена за изява на спонтанните желания и интереси.

Разказването на приказки и съответно слушането на приказки запознава децата с много нови думи и фрази, както и предлага културно осъзнаване, тъй като красотата на приказките е в тяхната принадлежност към различни времена и култури. По природа децата обичат да изиграват интересни истории и да развиват драматични умения. Сценичното пресъздаването на приказки е чудесна възможност за децата

да развият своето въображение и да преживеят ситуациите. Програмата първо запознава децата с приказки, които са най-близко до тяхната локална принадлежност и постепенно започва да ги въвлеча в далечни и непознати култури. Непознатите култури и легенди, освобождават въображението от познати модели и постигат разширяване на съзнанието и светогледа на децата.

През втората половина на миналия век, британският културен антрополог Виктор Търнър поставя този въпрос: *„Ако ритуализацията...има биогенетична основа, докато значението има неокортикален, „научен“ произход, то означава ли това, че творческите процеси, които генерират ново културно познание, могат да се дължат на ко-адаптация, може би в самия ритуален процес, или в генетичната и културна информация?“* [Шехнер 2001, с. 31] Театралното изкуство се корени в древните ритуали, когато културния живот на една общност или племе се организира около разнообразни артистични дейности – свещени церемонии, фестивали, сватби, празненства и погребения. По-късно в западната традиция дълго време, тялото се загубва и не е част от културната парадигма, според някои тълкуватели в резултат на християнско-религиозната му определеност като отрицателно и грешно. Но във всички фолклорни култури, чрез песента и танца, то продължава да съществува като определящо преживяването и изразяващо изпълнителските изкуства.

„Личните и колективни тревоги се успокояват с помощта на ритуали, чиито белези: повторяемост, ритмичност, преувеличение, сгъстяване, опростяване, – стимулират мозъка до отделяне на ендорфини директно в кръвоносната система, което води до втория полезен ефект от изпълнението на ритуалите – облекчаване на болката, изблици на удоволствие...“ [Шехнер 2001, с. 131]

Ритуалът и театърът дават възможност за увеличаване богатството и дълбочината на човешкото изразяване. Този процес позволява на въображението да процъфтява в подпомагане на вътрешното изследване на личността. Това от

своя страна спомага да се развие чувството за Себе. Така се развива усещането за независимост и взаимозависимост, докато се изследва широк спектър от чувства, включително радост, гняв, щастие, смях и т.н. Това означава, че участието в ритуала на театралната игра, танцовата драма, изпълнението на музика допринасят значително за цялостното развитие на личността на децата, което бе и целта на програмата.

Мултикултурност

Интердисциплинарността и мултикултурността са главни характеристики на програмата. Те са заложили като обмен на знания, опит и емоционални преживявания, основаващите се на приемането на другостта. Негласното съгласие между участниците, принадлежащи към различни култури и социални групи е признаването на правото на съществуване и уважение към другостта.

„Навикът не може да бъде коригиран посредством силата на волята, тъй като той ни създава субективен комфорт. За да се превъзпита кинестетичното чувство са необходими непознати учебни ситуации.“ [Каличе 2002, с. 24]

Разпространението на програмата в Кения бе пример за мултикултурна размяна на ценности и идеи, и доведе до създаване на международна Академия „Артисти за деца“. В продължение на шест години европейски екип от театрални артисти и педагози обучи 200 местни артисти от различни изпълнителски и визуални изкуства в прилагане на театрални практики при работа с деца и младежи в неравносложно положение. В проектите годишно участваха 600 деца от домове за сираци въввлечени системно в творчески ателиета и представления организирани в *Детски Театрални Фестивали* минимум два пъти в годината.

Трябваше да се вземе под внимание, че в град Кисуму живеят представители на няколко племена с различни традиции от общо 42-те племена, които съставят нацията на Кения. Програмата „Артисти за деца и младежи“ в Кения в известен смисъл продължава традицията на междукултур-

но общуване започната и дефинирана в театъра от Еуженио Барба. (*През 80-те години на миналия век той започва обмен на представления между „Один“ театър и местните трупи в Латинска Америка, което нарича „театрален бартер“.*) Проектите на програмата постигаха и още нещо – социална ангажираност и събуждане на творческия потенциал не само на децата, но и на местните артисти, а по-късно и на общността от местно население. След шест години интензивна работа и повече от десет публични театрални фестивали в рамките на програмата, градът Кисуму се превърна от инертен не-идентифициращ се с култура град в клокочещо гнездо на артисти и непрекъснато процъфтяващи фестивали на изкуствата и проекти интегриращи деца и младежи чрез изкуство. Когато започвах проекта в Кения помнех разказите на Еуженио Барба за първите му театрални опити за обмен в Латинска Америка, когато местните артисти го подозират в културен империализъм. За мен беше изключително важно да не попаднем в сферата на културен империализъм, а да събудим творческия дух и вдъхновим местните артисти да намерят своя собствен език на театрално правене и взаимодействие с маргиналните групи от деца и младежи.

Театърът в Кения е бил забранен от политическата власт, като опасно средство за манипулиране на тълпата. През 2012 по време на *Първият Фестивал на Мира* в град Кисуму представленията от децата в нашата програма се представиха пред 4000 човека публика. За децата това беше невероятно преживяване на утвърждаване на собствената им значимост, но по-важното се върна при нас от директорите на домовете. Те споделиха, че в резултат от обучението чрез изкуство, децата са започнали сами да създават училищни клубове по танц и поезия, и да проявяват силно изразени лидерски позиции и креативност. А в резултат на работата с театрална маска в 90% от случаи на деца болни от спин се подобряват комуникативните умения след години мълчание. В някаква степен за тези децата изкуството се превръщаше в естествен начин на изразяване.

Театрална игра

*Чух и забравих. Видях и запомних.
Преживях и разбрах.
Конфуций, 450 г. пр. Хр*

Театърът е тържеството на Играта. Възможността да бъдеш друг, а не само себе си е невероятно откритие за децата – това е началото на проумяването на играта. Добрият актьор не се преструва на друг, а става „персонажът”, който трябва да изиграе, той забравя себе си и манифестира собственото си отсъствие чрез преживяването на друг. В нашата програма за децата процесът първо започва с опосредствено изразяване скрити зад куклата; после се преминава през игра с маска, която обикновено отключва блокажи в комуникативните умения и следва преминаване през танца чрез ритмични стъпки и фрази, и музиката предоставяща идентификация с инструмента. Така неусетно въввлечено в играта, детето вече е готово и дори иска да играе конкретен персонаж и това е голямата крачка в развитието и заявяването на неговият „Аз“.

В крайна сметка играта се ражда от ритуала, а процеса на създаване на театрално представление характеризира самата игра и връща играещият човек на света. Шехнер пише: *„...изкуството и ритуала... са родното място на играта. Това е така, защото процесът на правене на представление не толкова имитира играта, колкото я характеризира...”* [Schechner 1993, с. 21]

Човешкото възприятие, не се отнася само към визуалното, но към всички пред-рефлексивни контакти със света (като музиката или речта като поредица от звуци). Марло Понти настоява, че в киното и театъра възприемането на една творба не се основава на историята, която се разказва, а на това как се разказва историята: *„Ние зрителите, възприемайки естетически, се интересуваме дали светът създаден от артиста е кохерентен, задоволяващ, илюминиращ,*

впечатляващ и т.н. Изкуството е акт на даване на живот на истината.“ [Zarrilli 1995, с. 89] Водещо в търсенията и изследванията на програмата „*Артисти за деца и младежи*“ при създаване на театрални представления стана именно това „как“. Така се разви интердисциплинарният театрален подход смесващ: куклен театър, театър на маската, танцови практики и музикални игри, и залагащ на изиграното от децата сценично действие водено от гласът на разказвача.

И така проектите на програмата успяваха да превърнат децата отхвърлени от обществото в модерни артисти, които участват в конструирането заедно с професионалните артисти на един нов неочакван сценичен свят.

Заклучение

Програмата „*Артисти за деца и младежи*“ предлага оживяване на устни традиции, завръщане към забравеното умение на разказване на истории, борави и класифицира приказки от различни култури, провокира и развива въображението, а социалният и терапевтичен ефект са в резултат от работа чрез театрални игри и формиране на естетически нагласи.

Натрупаният практически опит в програмата „*Артисти за деца и младежи*“ добавя информация към невероятния потенциал, който е скрит в изкуството на театъра за индиректно обучение и интегриране на емоционалния опит на личността.

„Каквото и да изпитвате извън тялото, например фантазирайки или сънувайки, то не е преживяно, ако не е вложено в тялото, защото тялото значи настоящото тук и сега...“ [Йорданов 2007, с. 120]

Театралните спектакли създават и оживяват въображаеми светове. За децата въображаемата реалност съществува тук и сега, и е не по-малко реална от реално съществуващата. Децата са бъдещето на света и вярата им в магичното и силата на мисълта, която може да създава светове е от изключителна важност за света, и единствената „*религия*“, която

изповядва тези ценности е Театъра.

През 80-те години на миналия век британският културен антрополог Виктор Търнер споделя вярването си, че игрите могат да станат източник на метаезик и мета послания, защото играта се изплъзва от категоризиране и по самата си природа е изначално „убягваща“. И точно сега според мен театъра е на ход, защото той е самото тържество на *Играта*.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ (REFERENCES):

- ЙОРДАНОВ, Красин, 2007. *Психо-физически подходи в гласово-говорното възпитание на актьора: Кристин Линклейтиър и нейният метод*. София: АБ. ISBN 978-954-737-667-0. [YORDANOV, Krasin, 2007. *Psiho-fizicheski podhodi v glasovogovornoto vazpitanie na aktyora: Kristin Linkleytar i neyniyat metod*. Sofia: AB. ISBN 978-954-737-667-0.].
- КАЛИЧЕ, Ливия, 2002. Фелденкрайс: Съзнание чрез движение. В: *Чети-во – Симпозиум „Настоящето като трансмисия на паметта от минало към бъдеще“*. София, 20-21 септември 1997. София: Фонд. Център за изкуства Сорос. ISBN 954-90808-2-X. [KALICHE, Liviya, 2002. Feldenkrays: Saznanie chrez dvizhenie. *Chetivo – Simpozium „Nastoyasheteto kato transmisia na pametta ot minalo kam badeshte“*. Sofia, 20-21 septemvri 1997. Sofia: Fond. Tsentar za izkustva Soros. ISBN 954-90808-2-X].
- ШЕХНЕР, Ричард, 2001. Ритуалът и неговото бъдеще. *Homo Ludens*. (2-3), с. 187-221. ISSN 1311-5111. [ShehNER, Richard, 2001. Ritualat i negovoto badeshte. *Homo Ludens*. (2-3), pp. 187-221. ISSN 1311-5111.]
- BARBA, Eugenio, 1979. *The Floating Islands*. Holstebro, Denmark: Odin Teatret. ISBN 87-7419-209-4.
- BARBA, Eugenio and Nicola SAVARESE, 1995. *The Secret Art of the performer: A Dictionary of Theatre Anthropology*. London: Routledge. ISBN 0-415-05308-0.
- ZARRILI, Philip B., ed., 1995. *Acting (Re) Considered*. London: Routledge. ISBN 0-415-09858-0
- SCHECHNER, Richard, 1993. *The future of Ritual: Writings on culture and Performance*. London: Routledge. ISBN 0-415-04689-0.

*Детски театрален фестивал „Индийски приказки“, с. Ш. Лъка, 2016
(фотограф Атанас Кънев)*

*Children Theatre Festival „Indian fairytales“, Shiroka Laka village, 2016
(photographer Atanas Kanev)*

*Детски театрален фестивал „Индийски приказки“, с. Ш. Лъка, 2016
(фотограф Мария Ангелова)*

*Children Theatre Festival „Indian fairytales“, Shiroka Laka village, 2016
(photographer Maria Angelova)*

Проект „Кисуму Артисти за деца“, Кения, 2016
(личен архив)

Project „Kisumu Artists for children“
Kenya, 2016
(personal archive)

Проект „Изпълнителски изкуства за младежи Африка“, Кения, 2016
(фотограф Симона Георгиева)

„Performance Art for Youth Africa“ Project, Kenya, 2016
(photographer Simona Georgieva)

Проект „Изпълнителски изкуства
за младежи Африка“, Кения, 2016
(фотограф Елена Панайотова)

„Performance Art for Youth Africa“
Project , Кения, 2016
(photographer Elena Panayotova)

Проект „Изпълнителски изкуства за младежи Африка“, Кения, 2016
(фотограф Симона Георгиева)

„Performance Art for Youth Africa“ Project , Kenya, 2016
(photographer Simona Georgieva)

Проект „Артисти за деца“,
с. Ш. Лъка, репетиция, 2016
(фотограф Мария Ангелова)
„Artists for children“ project,
rehearsal, Shiroka Laka village, 2016
(photographer Maria Angelova)

Детски приказен фестивал,
с. Ш. Лъка, 2014
(фотограф Мария Ангелова)
Children Theatre Festival „Indian
fairytales“, Shiroka Laka village, 2016
(photographer Maria Angelova)